

Корупція в Україні у світлі політичної кримінології

Олександр Костенко,
доктор юридичних наук,
завідуючий відділом проблем кримінального права,
кримінології та судоустрою
Інституту держави і права ім. В. Корецького
НАН України

Слово „корупція” означає зловживання, яке полягає у використанні законодавства чи публічної влади в приватних інтересах одних людей на шкоду приватним інтересам інших. Законодавство і публічна влада – це інструменти, призначені для забезпечення порядку в суспільному житті, заснованого на природних законах. Цей порядок є основою справедливості в розподілі соціальних благ. Зловживання законодавством і публічною владою є свавіллям, яке полягає в порушенні порядку, заснованого на природних законах суспільного життя людей, а отже і в порушенні соціальної справедливості. Тому корупція – це не лише порушення політичного, економічного, правового порядку в суспільстві, а й аморальний вчинок, гріх.

Корупція в сучасній Україні має особливості, які значно відрізняють її від корупції в інших країнах. Без виявлення цих особливостей не можна розробити ефективні заходи для її подолання. Особливість корупції „українського зразка” полягає, зокрема, в тому, що це **корупція кризового типу**. Вона: а) породжується кризою сучасного українського суспільства (а не лише недосконалістю кримінальної юстиції), б) здатна поглиблювати кризу суспільства, маючи властивість зводити нанівець будь-які політичні, економічні, правові, моральні реформи. У цьому полягає її загроза для національної безпеки України.

Особливістю корупції кризового типу є те, що в суспільстві через **кризу соціального порядку** немає альтернативних корупції засобів правомірного використання влади в приватних інтересах. Громадянам для того, щоб скористатися послугами влади, не залишається, як правило, нічого іншого, як вдатися до... корупції. Це і є однією з ознак корупції кризового типу. Подолати це явище можна буде лише тоді, коли, шляхом розвитку

політичної культури, буде усунено мотивацію громадян до корупції, а натомість сформовано мотивацію до некорупційних засобів використання влади в приватних інтересах.

Криза соціального порядку в Україні – це наслідок кризи соціальної культури громадян, яка включає в себе, зокрема, політичну, економічну, правову, моральну культуру. Існує закономірність: яка соціальна культура громадян – таке й суспільне (політичне, економічне, правове, моральне) життя. Отже корупція кризового типу, що вразила Україну, має своїм фундаментом значний прошарок громадян, позбавлених належної соціальної культури і тому уражених сваволею та ілюзіями, що проявляються у вигляді корупції. Саме брак у громадян належної політичної, економічної, правової, моральної культури, яку мають, наприклад, шведи чи громадяни Німеччини, є живильним середовищем для корупції кризового типу в Україні.

Звернімо увагу: хто інший, як не корумповані політики підтримує антинатовську істерію в Україні? І не випадково: ці люди відчувають, що членство України в НАТО стане перешкодою для їх корупційної діяльності.

Економічні кризи теж ніколи не обходяться без участі корупції у їх механізмі. Корупція є живильним ґрунтом і для кризових явищ у сфері права і моралі. Та навіть проблеми, що виникають навколо так званого національного питання і української мови в Україні, мають корупційний компонент.

Викладене вище уявлення про особливості корупції в Україні як корупції кризового типу, що вражає не лише державу, а й громадянське суспільство і саму українську націю, обумовлює те, що для ефективної протидії їй має бути розроблена адекватна саме цьому типу корупції (а не корупції взагалі) технологія протидії. І тут варто звернутися до досвіду успішного подолання корупції кризового типу, який вже мають інші країни. Це, зокрема, технологія, використана Ф. Рузвельтом у межах його „Нового курсу”, розробленого для виведення США із стану Великої депресії 1929 - 1933 років.

На наше переконання, подібного підходу поки що в Україні не існує. Та діяльність в протидії корупції, яка спостерігається сьогодні у нас, не адекватна сучасній „українській” корупції. Вона зводиться до сліпого маніпулювання змінами у законодавстві (що подається як його поліпшення) і хаотичних дій у „вдосконаленні” інституцій кримінальної юстиції („правоохоронних органів”). Більш як десятилітній досвід такої протидії свідчить про її безплідність. **Неврахування закономірностей існування корупції кризового типу в Україні призводить до волюнтаризму у протидії їй (зокрема до законодавчого і політичного волюнтаризму, який проявляється у безсистемному реформуванні інституцій кримінальної юстиції).** Тому можна назвати утопічними досить поширені „заклинання” щодо якоїсь міфічної „політичної волі”, яка ніби десь існує і має врятувати

суспільство від корупції. Ось тільки слід попросити у Бога про це. Але, як свідчить досвід, воля політиків перетворюється на „політичну сваволю”, якщо воля громадян не панує над волею політиків.

Сьогодні політична культура громадян України ще не настільки розвинена, щоб вони взяли під контроль дії політиків, тому й маємо в Україні не політичну волю, а **політичну сваволю**. Тому віра в те, що якась „політична воля”, яка насправді є „політичною сваволею”, може приборкати корупцію, це виплід політичних ілюзій.

За Конституцією України (Стаття 5) єдиним джерелом влади в Україні є народ. Політики, політичні партії – це лише інструмент в руках народу, а не навпаки, як це є поки що в Україні. На жаль, брак у громадян належної соціальної (політичної, економічної, правової, моральної) культури робить їх інструментом для використання політичними маргіналами у власних цілях. Це і є причиною корупційної активності „верхів”. Неналежний рівень соціальної культури громадян спричиняє корупційну активність і в „низах”.

Аналіз практики протидії корупції в Україні вказує на те, що ця протидія не заснована на адекватних уявленнях про корені такого явища, як „українська” корупція. Зокрема, не враховується фактор корупційної активності „знизу”, тобто з боку громадян, і тому все зводиться до корупційної активності у „верхах”, а саме посадових (службових) осіб. Це означає, що із стратегії і тактики протидії корупції, випадає такий потенціал, як **діяльність, спрямована на зменшення корупційної активності громадян**, що має, на нашу думку, вирішальне значення для протидії корупції кризового типу. Очевидним є те, що чим менше хабарів даватимуть, тим менше їх і братимуть. Адже якщо так багато хабарів беруть, то це означає, що їх багато і дають.

Включення потенціалу діяльності, спрямованої на зменшення корупційної активності громадян, у систему протидії корупції передбачає розгортання в країні діяльності з формування **антикорупційної культури громадян** (наприклад, шляхом вироблення і здійснення спеціальної „Програми формування антикорупційної культури в Україні” з урахуванням зарубіжного досвіду, в тому числі, скажімо, й досвіду формування у громадян „антимафіозної культури” в італійському місті Палермо).

До речі, група вчених Інституту держави і права ім. В. Корецького НАН України працює над **доктриною протидії злочинності, яка виражається формулою: „Соціальна культура громадян плюс кримінальна юстиція”** [1]. Ця „культурницька” доктрина вказує на наступне: якщо в Україні не буде створено умов для розвитку соціальної (тобто політичної, економічної, правової, моральної) культури громадян, то жодні конституційні, законодавчі, судові, управлінські чи інші реформи не матимуть антикримінального, в тому числі й антикорупційного ефекту, а отже і будь-якого ефекту взагалі. Допомогти Україні можуть лише реформи на

штатл „Нового курсу” Ф. Рузвельта, які мають саме антикорупційний потенціал.

„Культурницька” доктрина протидії злочинності (і корупції) вказує на таку закономірність: кримінальна юстиція є ефективною настільки, наскільки розвинутою є соціальна культура громадян, під якою розуміється політична, економічна, правова і моральна їх культура. За цією доктриною, жодні „вдосконалення” кримінальної юстиції (тобто вдосконалення антикорупційного законодавства і антикорупційних інституцій) не стануть ефективними, якщо не буде розвинута належним чином антикорупційна культура громадян в Україні, яка має знаходити своє вираження не лише в кримінологічній протидії корупції, а й у політиці. Іншими словами, для забезпечення в Україні соціального порядку слід керуватися формулою: „Культура – мати порядку!”.

Корупція, порушуючи природні закони суспільного життя людей, є кримінальною формою їх експлуатації. Різні блага, що стають предметом корупції, розподіляються між людьми не за природними законами суспільного життя, а за сваволею корупціонерів, які зловживають владою, наданими їм правами для того, щоб отримати певні блага, які не належать їм за законами соціальної природи. Тобто: **корупція – це завжди „протиприродне” (всупереч законам соціальної природи) отримання благ одними за рахунок інших – і ні що інше.** Потерпають від корупції усі громадяни, крім, звичайно, самих корупціонерів. Наскільки вони протиприродно отримують неналежні їм блага, настільки на них лежить провина за посягання на добробут інших людей: скільки вони протиприродним чином отримали собі – стільки вони відібрали у інших.

Подолання корупції призведе до повернення вилучених корупціонерами значних благ у сферу соціального обміну і зробить їх доступними для чесних громадян. Це сприятиме приведенню соціального обміну в суспільстві до нормального (природного) стану, а також значному зростанню доходів чесних громадян, що отримають їх за законом соціального обміну і законом соціальної конкуренції.

Корупція – це завжди посягання на публічну владу, що полягає у свавільному її використанні в приватних (чи корпоративних) інтересах. Виходячи з цього, **корупція не може не мати політичного аспекту.** В процесі його дослідження корупцію слід розглядати як проблему **політичної кримінології.**

На нашу думку, політичні аспекти злочинності взагалі і корупції зокрема стають усе більш актуальною проблемою для кримінології і політології. Водночас є підстави вважати, що політологія залишила поза увагою злочинність як фактор соціальної дезорганізації, а кримінологія – політику як фактор соціальної організації. Від цього багато втрачають обидві.

Ф. Люїс зазначає: „Корупція як явище майже така ж давня, як і суспільство. Час од часу її покірні жертви повстають, прагнучи покласти

ій край. Це було головним, коли не єдиним чинником більшості революцій. Так, наприклад, основною причиною Реформації був протест вірних проти зловживань католицького кліру” [2].

Проте не лише революції є політичним наслідком корупції. Вона породила також політичні організації суспільства нового типу, засновані на принципі поділу влади. Формулюючи цей принцип, Ш. Монтеск’є робив це саме для того, щоб протидіяти руйнівній силі корупції. До речі, це ще одне свідчення на користь того, що головним призначенням держави, як і права, є протидія людській сваволі, в тому числі й тій, що проявляється у вигляді корупції, інших формах злочинності.

Таким чином, зв’язок між корупцією і принципом поділу влади вказує на те, що існують явища, наукове дослідження яких вимагає політологічно-кримінологічного підходу.

З 1993 року нами розвивається такий напрям в кримінології, як політична кримінологія [3]. Відповідно до нашої концепції, **предметом політичної кримінології мають бути політичні аспекти породження злочинності і політичні засоби протидії їй**. Як свідчать дослідження, політична кримінологія може відіграти важливу роль у забезпеченні **кримінологічної безпеки** в суспільстві.

З точки зору політичної кримінології, **причиною** корупції (у політичному аспекті) є те, що влада стає доступною для корупції тоді, коли в суспільстві недостатньо розвинута **політична культура**. Цей висновок можна зробити завдяки культурно-правовій концепції забезпечення соціального порядку, згідно з якою соціальний порядок створюється за формулою „культура + юстиція”. Відтак **основу правової держави становить права культура громадян**. З цього випливає, що і влада може бути правовою лише тоді, коли її зроблять такою „правові громадяни”, або, інакше кажучи, громадяни, які володіють належною правовою культурою. Тобто: від правової культури громадян залежить, щоб влада була правовою, а не свавіллям тих, хто цю владу здійснює, – державних службовців.

Культурно-правова концепція в політичній кримінології дозволяє також розвінчати досить поширену ілюзію щодо очікування від представників влади так званої „політичної волі”, спрямованої на подолання корупції.

Концепція протидії корупції має включати заходи для зниження корупційної активності на лише представників влади, а й громадян. Більше того, ключовими у цій концепції слід визнати заходи, спрямовані на підвищення соціальної культури громадян, які і мають, за законами демократії, визначити правову поведінку представників влади. І мають рацію, на нашу думку, Б. Ельнаді та А. Рифаат, які пишуть, що „як і завжди, лише вільний громадянин суспільства, яке має правові інституції й ґрунтується на розподілі влади, володіє ключем до невтомної і плідної боротьби” [4], маючи на увазі боротьбу з корупцією.

Відтак очевидно, що у боротьбі з корупцією слід зосередити зусилля на засобах, які забезпечують підвищення соціальної культури громадян.

Радикальним засобом протидії корупції слід вважати формування **антикорупційної культури** як елемента цієї культури. Інші засоби, як, наприклад, репресії чи вдосконалення діяльності органів державної влади є паліативними.

Згідно з культурологічною концепцією злочинності, ефективність юридичної відповідальності, у тому числі й відповідальності службових осіб за корупційну діяльність, визначається за такою закономірністю: чим вища соціальна культура громадян, тим ефективніша юридична відповідальність, і, зокрема, кримінальне покарання. Тому протидія корупції має здійснюватися за формулою „культура + відповідальність”. Цю закономірність належить враховувати при розгляді проблеми відповідальності службових осіб за корупційну діяльність.

Кримінальна юстиція, тобто уся система засобів правової протидії злочинам, може ефективно протидіяти корупції лише тоді, коли вона через демократичні механізми приводиться у дію громадянами, які мають належну соціальну (в тому числі і правову) культуру. Якщо цього немає, то жодні вдосконалення кримінальної юстиції не зарадять. Більше того, кримінальна юстиція може стати знаряддям зловживань у руках корупціонерів.

Викладене тут, на нашу думку, вказує на плідність розгляду корупції як проблеми політичної кримінології. Тому протидія корупції, в тому числі й за допомогою політичної кримінології, – це неодмінний засіб забезпечення соціального порядку, який є основою соціального прогресу в Україні. Необхідність активізувати наукові дослідження в галузі політичної кримінології, створивши, зокрема, з цією метою Інститут політичної кримінології, давно назріла.

Література:

1. Ця доктрина представлена, зокрема, в книзі: **Костенко О. М.** Культура і закон – у протидії злу. – Київ: Атіка. – 2008. – 354 с.
2. **Ельнаді Бахгат, Рифаат Адель.** Місяць за місяцем // Кур'єр ЮНЕСКО. – Серпень, 1996. – С. 4.
3. Цей напрям започаткований доповіддю „Преступность как политическая проблема для Украины и Европы”, виголошеною на симпозиумі „Борьба із злочинністю – завдання загальноєвропейського характеру”, що відбувся 17 - 20 грудня у Будапешті. Див.: **Костенко А. Н.** Преступность как политическая проблема для Украины и Европы // Материалы симпозиума „Борьба с преступностью – задача общеевропейского характера”. – Будапешт, 17 - 20 декабря 1993 г. – Бонн, 1993. – С. 31 - 32.
4. **Ельнаді Бахгат, Рифаат Адель.** Місяць за місяцем // Кур'єр ЮНЕСКО. – Серпень, 1996. – С. 4.